

Almási Miklós

Eldobható gondolatok

Szellemes fonákkal nyit: a modern korban már mindent tudunk csinálni, ezért minden eldobható (mert van/lesz másik): colásdoboz, fényképezőgép, haver, gondolat. Odo Marquard műfaja, a filozófiai marginália (lábjegyzet, kommentár) nem rendszer és nem *intentio recta*, hanem valami körmönfont (szellemes) érvhalmaz, melyben amortizálja az elkopott közhelyeket, a maradékból barkácsol valami furát, ami viszont tökéletesen passzol a jelenre. Például megforgatja azt a gondolatot, hogy Isten meghalt. Ami alapszinten az emberi szabadság hihetetlen megnövekedését jelenti. "Isten visszavonulván átengedi a történelmet az emberi szabadságnak." De ha így van, akkor az embernek kell átvennie a mindenről való gondoskodást, ami ugye képtelen vállalkozás. Nem is megy, minek aztán az lett az eredménye, hogy az ember nem lett óriás (mindenható, csináló), hanem ellenkezőleg, visszatért a sors (fátum), amit már jó ideje nyugdíjba küldtek: "A világ hivatalos fátummentesítéséhez társult a nem hivatalos végzetrehabilitáció." A végzet ráadásul nem is magányosan jött vissza, hanem több alakban: a körülmények, a feltalálható (korábban kialakult) dolgok kiszámíthatatlan erejében, meg a nem szándékolt (nem tervezett!) következmények formájában. Melyek felett nincs hatalmunk, sőt ők uralkodnak rajtunk mint fátumpótlékok. Tán rövidebb gyepelővel, mint az egykori Isten... Marquard olyan filozófus, aki elsősorban a 20. század emberének akar segíteni a tájékozódásban. Ezért már szakmai alapállása is rokonszenves: "Aki csak filozófusok számára ír filozófiát, az azt nem veszi elég komolyan – ahogy a zoknigyártók ténykedése is értelmetlen volna valamiképp, ha csak a zoknigyártók számára gyártanának zoknit." A mai, szakosított, madárnyelvvel szentesített elméletek világában egy ilyen mondat blaszfémia, jóllehet az egyetlen tézis, ami legitimálja a szakmát.

A kötet dolgozatainak központi gondja, hogy mit kezdjünk a történelemmel: létezik-e egyáltalán egységes história, rávetíthető-e valaminő történelemfilozófia? Merthogy a történelemfilozófiák terrorja alatt nyögtünk, jó volt eltörölni őket, most viszont nincs egy se, ilyenkor persze jó lenne, ha kéznél lenne valami pótlékféle. De lehet-e egyáltalán ilyesmit keríteni, és ha lehet, milyent? Marquard úgy érti a

történelemfilozófiák diktatúráját, hogy valamikor a kereszténységgel kialakult egy egyirányú, egyetlen pályát kijelölő sínrendszer, amit történelemnek gondoltak: ez az üdvtörténet, aminek csak egy kijárata/vége van (ez az üdvözülés). Irányított, egyvágányú pálya: egy a cél, egy az út, a többinek kuss. Másképp szólva, ezzel indult a teleologikus történelem. Igen ám, de mikor a felvilágosodásban szekularizálódott (és megteremtődött) az igazi történelemkép, ez a fajta egyvágányú históriafelfogás maradt követendő modellnek: az ember(iség) egyetlen cél, a szabadság felé halad – más út nincs, ne is kérjen.

Ebből az egyvágányú történelemképből (és történelemmitológiából) lett az a sok baj, ami a huszadik században ránk zúdult. Mert hogyha csak egy között lehet választani, akkor ez az egy – bizonyos idő után – terrorizál, csak ő lehet, és aki mást akar (gondol, remél, csinál), jobbik esetben rossz ember – hisz nem tartozik a “mieink” családjába –, rosszabb esetben lecsukandó, likvidálandó.

A pimaszság határát súroló szellemes mélységre akkor érzel rá, amikor a politeizmus dicséretébe kezd. Ha csak egy vallás van, akkor csak azt lehet gondolni, amit az ír elí, de ha több van, és azokban is otthonosan élhetsz, akkor az egyik diktatúrája ellen ki lehet játszani a másikat (és fordítva); a sokféle narratíva ugyanis az emberiség védekezése – a mesék sajátos *hatalommegosztást* hoznak létre: ami az egyikben tilos, az a másikban szuper, ha egyik erőszakos, a másik még inkább, de az előbbi ellenében, neked meg máris van egérutad. Az elbeszélés – szerinte maga az emberi lét – így lesz óvóhely és védelmi barikád az elvek, máglyákkal keresztülvitt princípiumok polgárháborújában. A pimaszság ott van, hogy Marquard nem akar kitérni hitéből, nem akar visszatérni az antik – vagy más – politeizmushoz, csak a gyepelön akar lazítani, az egyetlen hit ketrecét akarja kinyitni, ezért hozza be képtelen ötletét: legyen több meggyőződésed egyszerre, cserélgess őket, játszd ki őket egymás ellenében, identitásod nyer vele. No meg szabadságfokozatod. Magyarán: ne vedd magad (elveid, tételeid) túl komolyan.

Nekünk mondja, kelet-európaiaknak! Ez a stratégia nálunk már rég útleveél a jövőbe: gyakoroljuk ösztönösen, cinikusan röhögve és több tagsági könyvvel a zsebünkben – persze mindig rossz lelkiismerettel. Ettől fogva legalább van rá hivatalos filozófiai engedélyünk, és nem fogunk a morálcsőszök felhúzott szemöldökébe botlani. (sic!) Komolyban: ezek az ironikus tanácsok a többértelműség védelmében születnek. Hogy ti. minden mesének, elbeszélésnek, tételnek, könyvnek több (sok) értelme

lehet, sőt az embert az tartja életben, hogy nem ragad le egyetlen megfejtésnél, hanem megpróbálja feszegetni az értelmezés ládáját, hátha talál benne még egy (két, sok) másikat. Merthogy hermeneutikus kultúrában élünk. S Gadamer óta tudjuk, hogy minden ilyen sikeres keresés az öntudat gazdagodását és az identitás megalapozását is hozza magával.

Vagyis Marquard hermeneutikus módszeréből következik a történelem ideológiájának tagadása. Hiszen mi más a történelem, mint történelemhalmazok (ajánlott vagy kötelező) megfejtései, egymáshoz ragasztásai, címkézései és dogmatizálásai? A hermeneutika (az értelmezés tudománya, mondjuk) viszont kikezdi ezt a dogmát, és kérdéseivel szétbomlasztja "a" történelem skatulyáját, az "egyetlen történelemben" mást is keres, az egy történet mögött/mellett felkutatja a többit. Ez a lázadó kutakodás azzal kezdődött, hogy kiderült: nemcsak európai, hanem indiai, újvilági (inka), kínai történelmek is vannak – legalábbis feltűntek a 18–19. század horizontján, amivel valahogy számot kellett vetni, hiszen nem illettek az európai sámfára kikalapált "*histoire generale*" (*Universalgeschichte*) koncepciójába. Ezek az első türelmetlen filozófusok addig keresgéltek, mígnem az egész homogén "egyetlen história" kérdéssé nem vált. Végül a maradványt Nietzsche robbantotta fel, vállalkozása után pedig átszakadt a gát. A történelem feleslegessé vált.

Csak hogy ma már tudjuk, hogy a felejtés ellen legalább annyira kell küzdeni, s hogy a történelem többet ér, mint a tiszavirág jelen, meg hogy ma már a jelen fejt ki nagyobb diktatúrát, nem a múlt és történelemfilozófiája. Ezért aztán most Marquard kétféle csatát vív: egyfelől az egyetlen történelem ellen, másfelől a történetfilozófia teljes felszámolása ellen. (Nehéz lehet neki.)

Nem akarok ebbe a szellemes (mély) fogalmi játékba elmerülni, csak egy mozzanatot emelek ki belőle: a véletlen rehabilitációját. A történelem, ugye, valahogy mindig a trendet, a szükségszerűt (netán *teloszt*, a célt, amerre tart a fejlődés, folyamat stb.) emeli ki. A tudós számára a véletlen valami másodrendű, hanyagolandó jelenség/fogalom: a kontingencia azt jelenti, hogy valami éppen másképp is lehetett volna – ami nem épp tudományos környúlállás. Marquard a véletlennek épp ebbe a tulajdonságába akasztja bele elemzőkijét: a véletlen tesz bennünket emberré. Hiszen mi más a történet – amit mesélünk, vagy amit elbeszélni érdemes –, mint hogy az események normális (unalmas) folyásába valami közbejön. "A cselekvések azáltal szövődnek történetté, hogy valami közbejön, megeshik, előfordul velünk. A

történet olyan választás, amelybe valami véletlen – valami sorsszerű véletlen – beleszól. A történeteket ezért is nem lehet tervezni, ezért kell elmesélni őket. Életünk abból a cselekvés- és történés-vegyessalátából áll, amik a történetek, épp ezért van túlsúlyban bennünk a sorsszerű esetlegesség.” Ami nemcsak a történelem más felfogását, de az Én – sőt: antropológia – más elképzelését is jelenti: “Mi, emberek, mindenkor inkább véletlenjeink vagyunk, mintsem választásaink.” Pedig, ugye, épp arra vagyunk büszkéek, hogy azzá lettünk, amivé mi csináltuk magunkat, nem hányvet a sors stb. Pedig véletlen már az is, hogy hová születünk, milyen emlékeink vannak, s életvezetésünk tényleg relatív, igazán azok az események fontosak, melyek “véletlenül” változtattak sorsunkon, amin aztán óriási munkával, önuralommal, okossággal kellett dolgozni. A tervnek, az önmegvalósító életkoncepciónak annyi... (Sartre forog a sírjában.)

A véletlen azonban még többet is tud: ha a dolgok másképp is lehetnek – mondja Marquard –, akkor gyakorta másképp is vannak. “Az esetleges valóság több tekintetben lehet ilyen is meg másmilyen is: különböző dolgok férnek bele, sokféle tarkabarka. Ez a tarkaság az ember esélye a szabadságra... mert a véletlenek nem monolitikusak, ellenkezőleg, keresztezik egymás útját, s ezzel bizonyos mértékig semlegesítik is egymást.” Telitalálat, s egyben jellemző *apercu* – Marquard az ilyen ravasz gondolatfuttatások nagymestere. Azt mondja: a kontingenciák fonálkeresztjében élünk, de ettől válik lehetségessé (vagy enyhítve: bővül) a szabadság adottsága. S végre magunk lehetünk. Nem olyan simán, ahogy Sartrenál (a *projet* révén), hanem a történetek esetlegességénél fogva, hogy itt is közbejön valami, de ott is, meg amott is, s míg azok elvannak egymással, jut egy kis egérút, s máris megcsinálhatjuk magunkat. (Így is fogalmaz: a véletlenek addig birkóznak egymással, amíg “nevető vagy síró harmadikként meg tudunk lépni előlük”.)

Mert a történelem – ha van, ahogy van – ilyen-olyan hatalmi viszony: a dolgok, körülmények, a múlt meg sok minden más hatalma, ezekkel szemben jönnek a véletlenek. Melyek ugyancsak hatalmasok, de legalább ki lehet játszani őket egymás ellen: mintha ez is az ész csele lenne, de nem az ember felett játssza játékait, mint Hegelnél, hanem az ember játszhat vele, mert okos, s mert fut a szabadsága után. S ha szerencséje van, el is érheti. A véletlen: emberpárti. Szerencsejaink egyike. A kötet tudománytörténeti-filozófiai kalauzát *Miklós Tamás* igényes és alapos dolgozata kínálja, bőséges további utaló anyaggal. Megtudhatjuk – többek között –,

hogy ez a fajta laza, ám korszakalkotó mélység nemcsak a hermeneutikából, nevezetesen a gadameri forrásokból táplálkozik, de ugyanarról a vidékről való, mint Hans Blumenberg vagy a tudományelméletben Paul Feyerabend. Csak ő pimaszul humanista.

Odo Marquard: Az egyetemes történelem és más mesék. Fordította **Mesterházi Miklós**, az utószót írta és a függelékben közölt esszét fordította **Miklós Tamás**. Budapest, 2001, Atlantisz. 437 oldal, 1795 forint.